

ANDRZEJ GIERSZEWSKI
Muzeum Gdańska
<https://orcid.org/0009-0003-0457-8432>

PIOTR KITOWSKI
Uniwersytet Gdański
<https://orcid.org/0000-0002-0581-9424>

Feuerordnung königlicher stadt Conitz. Ordynacja przeciwpożarowa królewskiego miasta Chojnice z 1748 r.

Abstract

Feuerordnung königlicher stadt Conitz. Chojnice Fire Prevention Ordinance of 1748

Both large and small Prussian cities enacted numerous laws regulating fire protection. Similar provisions can be found in the *Willkür*, ordinances and other regulations. The subject of this article is the ordinance of one of the most important towns of the former Pomeranian Palatinate, namely, Chojnice. This document, preserved at the Max Planck Institut für Rechtsgeschichte und Rechtslehre in Frankfurt am Main, represents one of the few preserved acts of this kind related to small early modern Pomeranian municipalities demonstrating efforts to safeguard the town against the unpredictable element of fire.

Słowa kluczowe: Chojnice, Prusy Królewskie, ordynacja, prawo chełmińskie, prawo miejskie

Key Words: Chojnice, Royal Prussia, ordinance, Chełmno law, town law

1. Wstęp

Jedną z najważniejszych spraw z zakresu bezpieczeństwa wewnętrznego we wczesnonowożytnym mieście była ochrona przeciwpożarowa. Nie ulega bowiem wątpliwości, że ogień stanowił w tym czasie dla gminy, jej mieszkańców oraz ich dobytku zagrożenie, które w razie zaistnienia, mogło wywołać niepowetowane szkody. Wielokrotnie władze miejskie przekonywały się o sile tego żywiołu. Czasem oznaczało to straty ogromnych rozmiarów, które powodowały zubożenie gminy na całe lata i konieczność mozolnej odbudowy ze zgliszczy. Zarówno więc duże, jak i mniejsze miasta regulowały tę kwestię w postaci przepisów prawnych. W wilkierzach bądź bardziej szczegółowych ordynacjach określano zasady przeciwdziałania wystąpienia pożaru, ustalano postępowanie mieszkańców w momencie jego wybuchu, nakładano konkretne zobowiązania, ograniczenia czy też gwarantowano gratyfikacje dla tych, którzy uczestniczyli w akcji gaśniczej¹. Wszystko po to by zminimalizować ryzyko

¹ Gdański system zapobiegania pożarom z punktu widzenia regulacji prawnych omówił ostatnio Tadeusz Maciejewski, „Ustawodawstwo przeciwpożarowe”, 35–50. W przypadku Torunia oraz Chełmna tożsame badania przeprowadził Modrzyński, „Ochrona przeciwpożarowa”, 7–22. W odniesieniu do Chojnic, najwięcej ustaleń w tym zakresie poczynił w monografii miasta Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 107–226. Autor oparł

„czerwonego kura”, a w momencie jego wystąpienia, skutków jakie niósł on ze sobą dla mieszkańców.

Nie inaczej było w położonych w Prusach Królewskich Chojnicach. Ta gmina, największa spośród miasteczek dawnego województwa pomorskiego, wielokrotnie w przeszłości była trawiona przez ogień. Do największych tego typu zdarzeń z XV–XVIII w. należały pożary z lat 1466, 1519, 1627, okresu potopu szwedzkiego (1655–1657), wielkiej wojny północnej (1712, 1717–1718), 1733 oraz 1742². Ich przyczyny były różne. Czasem były one wynikiem przypadkowego zaprószenia; innym razem toczonych na terenie Prus konfliktów zbrojnych. Jak już zauważył chojnicki dziejopis z XVIII w. Isaac Gotfryd Goedtke, pożar był od dawna „wiernym towarzyszem wojny”³. Niezależnie jednak od ich genezy, w rezultacie niejednokrotnie dochodziło do spalenia się dużej części zabudowy Chojnic. Nie raz też odbudowane z dużymi nakładami i ogromnym wysiłkiem pogorzalców budynki komunalne, kościelne czy prywatne, niszczyła kolejna, poważna pożoga, jaka rozgorzała kilka czy kilkanaście lat później⁴.

2. Organizacja ochrony przeciwpożarowej w Chojnicach przed 1748 r.

Nic więc dziwnego, że chojnicka rada i pozostałe ordynki podejmowały różne działania ustawodawcze w zakresie przeciwpożarowym. Przykładowo, w drugiej połowie XVII w. z grona pierwszego ordynku corocznie wybierano powołanego do zarządzania bezpieczeństwem ogniowym rajcę (*Feuer Herr*). Miał on po dwóch zastępców, odpowiednio z ławy oraz trzeciego Ordynku. To jemu podlegała między innymi kontrola kominów i pieców oraz dbałość o stan sprzętu używanego do gaszenia⁵. W sumie było zatem sześć osób zajmujących się „sprawami ogniowymi” w mieście. Można dodać, że *Feuer Herr* odpowiadał bezpośrednio przed najważniejszym ordynkiem, a więc radą, reprezentowaną przez aktualnie prezydującego

się na aktach miejskich, co pozwoliło zobrazować praktyczne aspekty funkcjonowania systemu przeciwpożarowego. Groth omówił również problem ochrony przed pożarami w pomorskich miasteczkach w pierwszych dekadach po ich przejściu pod władztwo pruskie. Groth, *Małe miasta pomorskie*, 40–50. Dla szerszego kontekstu porównawczego warto wspomnieć o nie tak dawno wydanych pracach m.in.: Sowina, *Woda i ludzie*; Sowina, *Water, Towns and People*, Karpiński, Kalinowski, Nowosielska, *Požary w miastach Rzeczypospolitej*; Karpiński, Nowosielska, *Požary w miastach Rzeczypospolitej*, czy zbiorowej monografii Antonín Malaníkova, Możejko, Nodl, *Pre-modern Towns*. W tym miejscu należy również dodać, że w XVIII w. własny regulamin przeciwpożarowy posiadało położone niedaleko Chojnic Debrzno. Został on uchwalony w 1752 r. i uzupełniony w 1766 r. Groth, *Małe miasta pomorskie*, 41–2.

² Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 129–31; Gierszewski, Kitowski, „Wilkierz królewskiego miasta Chojnice”.

³ Goedtke, *Historia miasta Chojnic*, 43.

⁴ Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 129–31; Gierszewski, Kitowski, „Wilkierz królewskiego miasta Chojnice”.

⁵ Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 147–8.

burmistrza oraz jego zastępców. Jednocześnie dokooptowanie do niego przedstawicieli drugiego ordynku i pospólstwa powodowało, że za kwestie przeciwpożarowe były odpowiedzialne wszystkie kluczowe gremia władzy miejskiej. Niestety nic nie wiadomo na temat podstawy prawnej tak ukształtowanego systemu zarządzania. Brak również szczegółowych informacji na temat konkretnych procedur w razie wybuchu pożaru. Można jedynie domniemywać, że odpowiednie przepisy znajdowały się w niezachowanym do dziś wilkierzu (wilkierzach?) lub właśnie w nieznanej ordynacji.

Opierając się na aktach miejskich należy jednak zauważyć, że przynajmniej od połowy lat dwudziestych XVIII w. rajców ogniowych było przeważnie dwóch. Zdarzały się też lata, kiedy tę funkcję przejmował pojedynczy członek rady. Na przykład według wyników kiery wpisanej do ksiąg Chojnic 5 marca 1726 r., stanowisko to pełnili Michael Kresin i Gottfried Giese⁶. W 1730 r. obowiązki zarządcy w sprawach przeciwpożarowych sprawował już samotnie wspomniany M. Kresin⁷; w latach 1734–1736 Christian Friderich Kohls i Johann Matthias Lesse⁸; w czerwcu 1736 r. obu odwołano z urzędu i powołano wyłącznie Johanna Kühna⁹. W 1738 r. nominowani zostali Johann Spielman i Johann Friedrich Pechbrenner¹⁰, a w 1739 r. posadę zachował J. F. Pechbrenner, zaś dokooptowany do niego został Jacob Tietz¹¹. Tym samym w XVIII w. doszło do przynajmniej częściowej modyfikacji systemu funkcjonującego w drugiej połowie XVII w.

Można przy tym zadać pytanie: czy powyższe rozwiązania rzeczywiście spowodowały wzrost bezpieczeństwa przeciwpożarowego? Odpowiedź w tym przypadku jest trudna, ponieważ wzniesienie pożogi, jej przebieg oraz efekty były i są nadal zależne od wielu czynników. Tym niemniej, 15 kwietnia 1742 r. Chojnice nawiedził największy z dotychczasowych pożarów¹². Zaczął się on w jednej ze stajni, po czym ogień objął sporą część miasta. Zniszczeniu uległ ratusz, fara, kościół Świętej Trójcy, szkoła, waga miejska oraz w sumie 118 budynków mieszkalnych i gospodarczych, zaś z zabudowań umiejscowionych w murach miejskich przetrwało tylko 19 domostw¹³. Warto przy tym dodać, że akcję gaśniczą utrudniał, a jednocześnie wzmagał rozprzestrzenianie się ognia, wiejący w tym czasie silny

⁶ APB, sygn. 1675/43, s. 345.

⁷ APB, sygn. 1675/44, s. 7.

⁸ *Ibid.*, s. 135, 150, 174.

⁹ *Ibid.*, s. 182.

¹⁰ APB, sygn. 1675/45, s. 49.

¹¹ *Ibid.*, s. 122–3.

¹² Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 131; Gierszewski, Kitowski, „Wilkierz królewskiego miasta Chojnice”.

¹³ Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 131.

wiatr. Nie bez znaczenia była także pora nocna¹⁴. Najprawdopodobniej w rezultacie tego pożaru, wraz z powołaniem do życia w 1744 r. Sądu Wetowego, sprawy ochrony przeciwogniowej zostały przekazane wyłącznie do jego dyspozycji (odwołanie od jego wyroków trafiało do rady)¹⁵.

3. Ordynacja przeciwpożarowa z 1748 r.

Nie zakończyło to jednak dalszych prób odgórnej regulacji problemu przez władze miejskie. Po kolejnych, około czterech latach, w maju 1748 r. kwestie przeciwpożarowe ujęto w postaci specjalnej ordynacji poświęconej temu problemowi. Ten, bliżej nieznaną w literaturze akt prawny, zachował się w spuściznie miejscowego ławnika Christiana Webera¹⁶. Składał się na niego nagłówek (wskazujący na charakter prawny dokumentu oraz datę jego uchwalenia), właściwa treść normatywna (podzielona na dwie części liczące po 7 artykułów) oraz enumeratywne wyliczenie obowiązków poszczególnych mieszkańców w razie pożaru.

W pierwszej części określono, że sprawami pożarniczymi w Chojnicach zajmował się „sąd ogniowy” (*Feuergericht*). Na jego potrzeby, dwa razy w roku, wytypowani z trzech ordynków (rada, ława i III Ordynek) przedstawiciele, mieli dokonywać inwentaryzacji zlokalizowanego w mieście sprzętu gaśniczego¹⁷. Byli to znani już wcześniej tak zwani *Feuerherren*¹⁸. W artykule 2 wymieniono konkretne osoby, na których spoczywał powyższy obowiązek oraz obszar ich działania. Panowie ogniowi posiadali przy tym klucze do „bud ogniowych” (*Feuerbuden*), gdzie takowy osprzęt gromadzono, a w razie potrzeby mógł on być dostarczony na miejsce pożogi. Gdyby kontrola wykazała konieczność jego naprawy, musieli ją niezwłocznie zlecić, zaś następnie odpowiedni rachunek za wykonane prace, zdać do urzędu prezydującego burmistrza¹⁹. Z kolei za dbanie latem o zbiorniki z wodą odpowiedzialni byli słudzy miejscy (*Ammtsdiener*). Powinni oni regularnie wylewać z nich wodę oraz ponownie je

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Groth, „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”, 146. Jednocześnie oddanie ich właśnie temu organowi, nie było niczym nowym w pruskich warunkach prawno-ustrojowych i znane jest także z innych, zarówno wielkich (tj. Gdańsk, Toruń i Elbląg), jak i mniejszych miast regionu (m.in. Gniew czy Starogard), zob. Maciejewski, „Sąd wetowy”, 93–5. W artykule autor omawia działalność Sądu Wetowego w wyżej wymienionych ośrodkach.

¹⁶ Na temat spuścizny zob. Gierszewski, Kitowski, „Wilki królewskiego miasta Chojnice” i tam wskazaną literaturę. Ordynacja wraz z innymi aktami zawartymi w kolekcji po Weberze znajduje się w zasobach MPI, sygn. 2/Dt/9/Ag/365/Q/R. Nie posiada ona paginacji. Dalej cytowany jako FO. Theilig, *Exposé für das Antiquariat Tasbach*, 2–9; Kitowski, „Ordynacja sieroca”, 218–9; Kitowski, *Sukcesja spadkowa*, 21, 43–4.

¹⁷ Na temat ilości sprzętu znajdującego się w Chojnicach w drugiej poł. XVIII w. dają wyobrażenie ustalenia Grotha. Zgodnie z nimi, w 1774 r. w mieście były dwie metalowe i 125 drewnianych sikawek, 8 drabin, 133 wiadra skórzane, 18 bosaków i 11 kuf. Groth, *Małe miasta pomorskie*, 45 (Tab. 5: „Zaopatrzenie w sprzęt gaśniczy małych miast pomorskich w latach 1774–1805”).

¹⁸ MPI, FO, cap. 1, art. 1.

¹⁹ *Ibid.*, cap. 1, art. 4.

napełniać (co trzy miesiące). W okresie zimowym pozostawały one puste²⁰. Obok tego w ordynacji wyróżniono również stanowisko określone jako *Sprützenmeister*. Zarządzał on sikawką miejską. W czasie pożaru podlegający mu mieszczanie, na zmianę dysponowali tym urządzeniem²¹. Warto też dodać, że obowiązek posiadania własnych sikawek miały miejscowe cechy²².

W części drugiej zostało omówione postępowanie mieszkańców podczas pożaru. O jego wybuchu informowało bicie dzwonu (*Sturmglöck*). Był to sygnał dla ludności Chojnic i ich przedmieść by ruszyć z pomocą. Po dotarciu na miejsce mieli oni czekać na odpowiednie dyspozycje władz czy też kierujących akcją. Każdy z nich był zobowiązany posiadać przy sobie wiadro z sikawką. W razie stawiennictwa z „pustymi rękami” były nakładane surowe kary²³. W tym też czasie panowie ogniowi mieli dopilnować by na miejscu znalazł się stosowny sprzęt (m.in. drabiny, haki, piki, topory)²⁴. Jednocześnie osoby dysponujące studniami (*Brunnenherren*) dbały o ostrożne napełnianie zbiorników wodnych, mając do dyspozycji 12 desygnowanych ludzi²⁵. Na czas walki z pożarem mieszkańcy posiadający konie musieli je udostępnić. Dla ich zmotywowania określono gratyfikację pieniężną, której wysokość była zależna od kolejności przybycia do pożogi (w wysokości od 1 do 4 florenów)²⁶. Z własnymi sikawkami powinny też ruszyć działające w mieście cechy. Do ich dostarczenia i obsługi zobowiązani byli młodsi członkowie danego bractwa²⁷. Na miejscu mieli również obowiązek znaleźć się chojniccy murarze oraz stolarze. W razie konieczności, ich zadanie polegało na zburzeniu budynku przylegającego do palącej się budowli, by w ten sposób ogień nie objął kolejnych zabudowań²⁸. Młodszy mieszkańcy miasta, w tym czeladnicy nie byli zwolnieni od udziału w akcji gaśniczej. Tworzyli oni szpaler od zbiorników z wodą do pożaru, aby szybciej przekazywać z rąk do rąk wiadra z wodą²⁹. Po ugaszeniu ognia, stolarze pozostawali na miejscu, aż do momentu, gdy cały użyty podczas akcji sprzęt nie został zinwentaryzowany, a następnie odniesiony na miejsce wyznaczone przez „panów ogniowych”. Jeżeli stwierdzono w nim zniszczenia, należało go bez zwłoki naprawić³⁰.

²⁰ *Ibid.*, cap. 1, art. 7.

²¹ *Ibid.*, cap. 1, art. 5.

²² *Ibid.*, cap. 2, art. 3.

²³ *Ibid.*, cap. 1, art. 6; cap. 2, art. 4.

²⁴ *Ibid.*, cap. 2, art. 1.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*, cap. 2, art. 2.

²⁷ *Ibid.*, cap. 2, art. 3.

²⁸ *Ibid.*, cap. 2, art. 5.

²⁹ *Ibid.*, cap. 2, art. 6.

³⁰ *Ibid.*, cap. 2, art. 7.

Tekst ordynacji wieńczy wspomniana lista obowiązków poszczególnych Chojniczan. Rozdzielono w niej zadania przy sikawkach, poszczególnych studniach czy drabinach i hakach. Fakt, że wymieniono wszystkich zobligowanych z imienia i nazwiska z pewnością wskazywał konkretnie ich odpowiedzialność, lecz jednocześnie powodował, że ordynacja w tej części miała raczej tymczasowy charakter i wraz z upływem czasu musiała zostać nowelizowana (np. wraz ze śmiercią przywołanych w niej osób).

4. Edycja źródła

Przy edycji niniejszego tekstu źródłowego zastosowano zasady instrukcji wydawniczej Johanna Schultze³¹. Tekst jest znormalizowany, o ile w podstawie nie wprowadzono celowo zdwojeń niektórych liter, bądź ich obecność wynika z zastosowania abrewiacji („*nn*”, „*mm*”, „*en*”, „*en*”). W przypadku odnotowanych słów, które pisarz celowo wyróżniał innym krojem pisma, użyto rozstrzelonych odstępów.

Zachowano układ podziału na zdania nadrzędne i podrzędne, który pozwala lepiej zorientować się w postanowieniach ordynacji. Nieliczne skreślenia odnotowano za pomocą ostrych nawiasów („*<*”). Za pomocą przypisów końcowych oddano podział tekstu zawierającego wykaz obowiązków mieszczan Chojnic w zakresie pożarnictwa. W podstawie jest on ujęty w trzech kolumnach, dodatkowo na marginesach znajdują się wstawki kopisty zawierające dodatkowe odnośniki, w tym te wskazujące na to, że sam był członkiem gminy („przy mojej studni” oraz „ja i pan Punt”).

Ordynacja nie posiada paginacji. W rezultacie numeracja kart została naniesiona przez autorów niniejszego opracowania.

³¹ Schultze, „Richtlinien für die äußere Textgestaltung”, 1–11.

[k. 1r] ^aFeuerordnung königlicher stadt Conitz aufgerichtet anno 1748 mens[is] maji³².

Was ver einem brand zu bemercken stehet^a

^bArticulus 1^b

Zur Aussicht des feuergerichts, und anschaffung des selben wird beliebet, d[a]ss aus jeder ordnung gewisse persohnen mögen gesarzet werden, welcher von allem feuergeräth ein wichtiges inventarium halten, und selbiges wenigstens 2 mahl des jahrs revidiren werden.

^bArticulus 2^b

Zur aussicht derer in der stadt befindlichen ^cbranen^c, Werden erneuet folgende personhnen; zum brunnen bey Jon: Fr: Felsch belegen, eben derselbe J. Fr. Felsch bey dem hern Everbek der E. Chr. Hute:, bey der Hr. Wittibe Hilleyen des E. Ephr. Hasenhanes. Beym H[err] Biber h[err] Göde, bey dem im Glockenthor belegen h[err] Schönig in der Mühlenstrasse G. Elias Korn in der Entenstrasse, des E. Wobermmin junior in der Mönchenstrasse. E. Paul bey der Scharff[k.1v]^{de}richterey der ehrbaren Szybilla, bey der Wilkibe Zimmermanin der ehrbaren Liebenau[,] bey dem auf der Neustadt der ehrbaren Düriny junior. Welche bemelte persohnen, alle einander auf die unterhaltung der brunnen zusehen, und wenn etw[a]z schadhafft da^dran geworden, selbiges zu rechte machen zu lassen. Dem präsidenten amte als denn die rechnung davon zu liefern, und der bezahlung davor werden zu erwarten haben.

^bArticulus 3^b

Woher das geld zu solchen feuergeräth soll genommen werden, bleibet bis zur leb[endiger] ordnung schluss ausgesetzt, wass aber von denn straff geldern wegen des feuers übrig bleiber, dasjenige soll an den oberfeurherren eingesandt werden.

^bArticulus 4^b

Einjeder feuerherr soll einen schlüssel vor der zu erbauenden feuerbude, wie auch der nächste nachbahr derslben, in seinem gewehrsam haben, welcher bey einen jeden an solchem orte soll gehalten werden, d[a]ss er im nothfall von jederman gefunden werden konne[n].

^bArticulus 5^b

³² MPI, sygn. 2/Dt/9/Ag/365/Q/R.

Die sprütze hat, so wie ihre besondere zwey sprützenmeister, also auch ihre besondere 24 zimmerleute und 6 handarbeiter[,] welche dieselbe wechselsweyse dicigiren, und sonsten zu keiner anderen arbeit gehen sollen.

^bArticulus 6^b

Die schultzen auf der vorstadt sollen, so bald die turmgloke geschlagen wird, sich mit ihrer nachbaarschafft, an den feuerord[nung] auf das schl[e]umigs[t]en mit eymer und axten, bey straffe des gefangnüsses zu verfügen und befehl zu erwarten verbunden seyn, ausgenommen wenn ein feuer auf der schlahausche vorstadt entstehen solte.

^bArticulus 7^b

Die wasserküren sollen zu winterszeiten leer, und des sommers mit wasser eingefüllet stehen, welche die amtsdiener alle 3 monath aus zugiessen, und wiederum einzufüllen gehalten seyn sollen.

[k. 2r] Caput 2 <articu>

^fWas bey aufgehenden feuer, eines jeden amtes sey, und wie er sich dabey verhalten solle.

^bArticulus 1^b

So bald die sturmglöcke gerühret wird, so werden die feuerherren zu sorgen haben, dass die sprützehaaken, und die leitern, an den feurort gebracht werden. Die brunnenherren sollen dagegen, vor die anfüllung der küren zu welchen 12 handarbeiter assigniret sind die gehörige sorge zu tragen verpflichtet seyn.

^bArticuly 2^b

Diejenigen welche in der stadt pferde haben, werden selbige in zeit der noth, mit sielen und thau willig liefern, damit dieselben an die sprütze, und brunnenkuren, können gelegt und selbige an dem nöthigen orth gebracht werden. Wie denn auch der erstere, der andere, und der dritte, der sie an den gehörig orth wird bringen, ein gewisses entgeld haben sollen nemlich 4 fl. vor die sprütze, 3 fl. vor den ersten, 2 fl. vor den andern, und 1 fl. vor den dritten küren.

^bArticuly 3^b

Wie nun eides gewerk, gewissen eigene sprützen zu halten verbunden ist, also sollen auch die jüngsten die aufsicht darüber haben, und davor sorgen, dass sie zur zeit der noth, an den feuerorth auf das schleunigste hergeschaffet werden.

^bArticuly 4^b

Einjedweder [!] bürger, und einwoher soll verbunden seyn, mit einer sprütze und eymer, and em feuerorthe zu erscheinen, und es soll derjenige, welcher mit leediger hand dahin komt, nachdrücklich gestraffet werden.

[k. 2v] ^bArticulus 5^b

Maurer und zimmerleute, sollen mit iren p i q u e n und axten erscheinen, derer ihre pflicht seyn wird, auff erhaltene ordere der feuerherren, entweder das entstandene feuer lö[s]chen zu helfen, oder aber auff allen falle das nächste gebäude nieder zu reissen.

^bArticulus 6^b

Junge leute, und handwerksgesellen, werden sich zu solcer zeit nicht entziehen, durch die gesetzten feuerherren in zwey reyhenn bis an die stelle, allwo das wasser befindlich stellen zu lassen, damit solcher gestalt, die wollen wassereymer desto geschwinder von hand zu hand nach dem feuer, die leeren aber /an\ die brunnen, können befördert werden.

^bArticulus 7^b

Nach gelöschter feuersbrunst, werden die zimmerleute nicht eher von dannen gehen, bis dass die leidern, eymer, und p i q u e n, an einen von den feuerherren angewiesenen orth gebracht werden. Welches feuergerath auf die nacheste zeit revidiret, an den gehörigen orth verschaffet, und was schadhafft geworden, alsobald repariret werden soll.

[k.3f] [pusta]

[k. 3v] ^bVerzeichnuss aller und jeglicher tagelöhner. Wass eines jeden pflicht bey entstehender feuersbrunst ist.^b

^{gh}Zur Stadtsprütze komm 12 persohn. 3 zimmerleute und 9 andere wie folgende rolle anzeiget.^h

Johan Sieg. Michael Polze. Martinus Hildebrandt. Daniel Stuff. Christoff Muller. Christian Grunholt. Friedrich Tews. Michel Stuff. Martinus Fritz. Adam Stomp. Jochann Toten. Christian Niewlacz. <Michel Splett. Michel Grell.>

^h6 persohn zu den stadt axten^h

Michel Splett. Michel Grell. Johann Jacobus Pohn. Michel Hallweg. Martinus Jarnocha. Christian Niederlag.

^hZu meinem brunnen^h

ⁱIch³³ und h[err] Punt: [!]ⁱ

Christian Matulesky. Eremias Liebna. Alexander Linde. Martin Berend.ⁱ

^hHerr Everbensbrunnen^h

ⁱHerr Everbenⁱ

Martinus Meger. Johann Muller. Frantz Gerschner. Martinus Linde.^j

^hHerr Bibersbrunnen^h

ⁱH[err] Gödeⁱ

Simon Marchewka. Lorentz Mabosky. Michel Heweln.^k

^hHerr Hilleyinbrunnen^h

ⁱE[h]rbar Fleischerⁱ

Johann Klos. Christoff Heranc. Fridrich Hubbe. Christoff Kryger.^g

^hjPfarrkirchenbrunnen.

Erbahren Liebna und Sprengel.^h

Ignatius Pribinsky. Peter Mosolft. Christian Kenwetz.

^hGlocken und thorbrunnen.

Herr Schönig.^h

Georg Działinsky. Christian Ratsz. Martinus Straus.

^hMuhlenstrassbrunnen.

Herr Korn und Gedwen.^h

Paul Thiel. Frantz Hoffman. Maron.

^hBrunnen bey Herr Dyringin.

Erbahr Dyring junior.^h

³³ Obecnie nieistniejąca. Znajdowała się w południowej części murów obronnych w okolicy ul. Sukienników 16, dzisiejszej Baszty Więziennej.

Matinus Fentzki. Jacobus Kruszinsky.

^h*Schulbrunnen*

Herr Benwitz et Woberwien junior^h

Johannes Wolff. Peter Müller.

^h*Brunnen bey der Mönchenförte*

Ehrbahren Falk junior et Paul.^h

Christoff Pooch. Christoff Kramer.

^h*Brunnen bey der Scharffrichterey*

Ehrbahren Szybilla et Fir.^h

Michel Senlaar.

^h*Zu den leitern und haacken*^h

*Andreas Hopp. Michel Banniolin. Mathias Scheug. Jacobus Turantzki [?]. Jacobus Borchel.
Christian Knaar. Stan[islau]s Staffen. Martinus Banniolin.*^j

^{kh}*Zu den kleinen Kuren und wassertrager*^h

*Jacobus Istbemer. Edm: Fangerow [?]. Hans Greel. Lorentz Krahta. Michel Klawitter. Petrus
Persch. Christian Pandolin. Jacobus Clwik.*

Zu den kleinen Kurenspritzen

*Jacobus Neubaur. Christian Hapke. Georg Lashetke. Martinus Schmock. Jacobus Wetwen.
Petrus Koglin. Michel Semrau. Christian Streg. Christian Grau. Aearn Glimm. Georg Domk.
Christian Zitzke. Adrianus Flatan. Christian Meyer. Martinus Lindberg. Christian Lindberg [?].
Christian Lindbergcz [!]. Georg Albrecht. Johann Frantz Bolt:. Peter Ladak. Christoff Karzel.
Karl Oto. Andreas Hoffman. Martin Kapittel. Johann Morgnestern. Pycz: [!] Mietek. Martinus
Isberner. Jacobus Semrau. Johann Riewolt. Georg Groen. Martinus Milk. Andreas Kosanke.
Georg Sontag. Adam Kylirosky. Fabritzius ein knopfmacher.*^{ke}

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [APB]
sygn. 1675/43, 1675/44, 1675/45.

Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie [MPI]
sygn. 2/Dt/9/Ag/365/Q/R

Opracowania

Gierszewski Andrzej, Kitowski, Piotr, wyd. „Wilkierz królewskiego miasta Chojnice z 1755 roku” (w druku).

Goedtko, Isaak Gotfried. *Historia miasta Chojnic. Geschichte der Stadt Conitz*. Wyd. 2. Tłum. z niem. Leon Stoltmann, tłum. z łac. Bogusław Dybaś, Andrzej Radziwiński. Chojnice: Urząd Miejski, 1998.

Groth, Andrzej. „Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej”. W: *Dzieje Chojnic*, red. Kazimierz Ostrowski, 107–226. Chojnice: Urząd Miejski, 2003.

Groth, Andrzej. *Małe miasta pomorskie w latach 1772–1806*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, 2009.

Karpiński, Andrzej; Kalinowski, Emil (współpr.); Nowosielska, Elżbieta (współpr.). *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.

Karpiński, Andrzej; Nowosielska, Elżbieta. *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.

Kitowski, Piotr. „Ordynacja sieroca królewskiego miasta Chojnice z 1727 roku”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 65/2 (2013): 215–28.

Kitowski, Piotr. *Sukcesja spadkowa w mniejszych miastach województwa pomorskiego w II połowie XVII i XVIII wieku. Studium prawno-historyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2015.

Maciejewski, Tadeusz. „Sąd wetowy w miastach Prus Królewskich”. W: *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Tadeusz Maciejewski, 87–101. Koszalin: „Miscellanea”, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 1999.

Maciejewski, Tadeusz. „Ustawodawstwo przeciwpożarowe w dawnym Gdańsku”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 20 (2017): 35–50.

Antonín Malaníková, Michaela; Mozejko, Beata; Nodl, Martin, wyd. *Pre-modern Towns at the Times of Catastrophes: East Central Europe in a Comparative Perspective*. New York-London: Routledge, 2023.

Modrzyński, Paweł Mateusz. „Ochrona przeciwpożarowa w Toruniu w świetle ustawodawstwa wilkierzowego (XIII–XVI w.)”. *Rocznik Toruński* 44 (2017): 7–22.

Schultze, Johannes. „Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte”. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 98 (1962): 1–11.

Sowina, Urszula. *Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background until the Mid-16th Century*. Transl. Justyna Woldańska. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016.

Sowina, Urszula. *Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym: ziemie polskie z Europą w tle*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2009.

Theilig, Stephan. *Exposé für das Antiquariat Tasbach zu „Rechtssammlung des Christian Weber aus Conitz” 1745 bis 1755*. Berlin: [s.n.], 2011 (maszynopis).

^a Tekst nagłówkowy, ozdobny, wyróżniający tytuł ordynacji, podwójne podkreślenie.

^b Tekst nagłówkowy, umieszczony w połowie szerokości strony, podwójne podkreślenie.

^c W tekście: breunen. Kontekst wskazuje na „branen”, czyli pożarów.

^d Tekst na całej szerokości strony, bez uwzględnienia marginesu

^e Od początku strony, aż do końca ordynacji tekst pisany tą są ręką, mniejszymi literami.

^f Tekst nagłówkowy, ozdobny. Pod nim strona podzielona na 3 kolumny, oddzielone od siebie podwójną linią.

^g Tekst w pierwszej z trzech kolumn.

^h Tekst podkreślony podwójną linią.

ⁱ Dopisane na lewym marginesie, pionowo, tekst na szerokość sekcji.

^j Tekst w drugiej z trzech kolumn.

^k Tekst w ostatniej z kolumn.